

Alföldy Jenő

Magyarságversek szordínóval és anélkül Kálnoky László költészetében

„Talán jobb lett volna máshol születni...
De élni és meghalni – itt, csak itt!”

Kálnoky László: Északon¹

Kálnoky László magyarságtudatának, a haza iránti érzéseinek természetét híven kifejeli a mottóban idézett két sor. Csalódásaival, rossz tapasztalataival és a fejlett országokkal való, kedvezőtlen összehasonlításaival együtt is vallotta és vállalta magyarságát, s erre alapozta, ha kellett, nemzeti önkritikáját. A huszadik századi történelemnek és a hazánkban megvalósult életminőségnek azok az évtizedei és évei, amelyeket átélt, úgy hozták, hogy a politikusok sorsnyomorító döntéseinek bírálata, az ő múltból táplálkozó, iróniával vegyes nosztalgiája, majd a világháborús gatzettek elleni tiltakozása² a nemzettudat kikezdhetetlen tartományaiba terelje érzelmeit. Kálnoky társadalmi elvei ifjúsága óta nem konzervatív, hanem progresszív gondolkodáson alapulnak, ugyanakkor mélyen megalapozott érzelmek kötik őt a magyarság kulturális hagyományaihoz. Vas István Kálnoky „lényegi hazafiságáról” írt *Gyógyító pesszimizmus*³ című esszéjében, és két szóval nem lehetne jobban jellemezni az egri pályatárs magyarságtudatát. Ami nem lényegi, hanem talmisság vagy hamis illúzió a harmincas-negyvenes évek ideológiai és kulturális divatjaiban, arról Kálnoky első költői hasonmása, „az a kis ember ott belül” mondott véleményt a maga *kaján számárfület mutogató* módján, ha kellett, arcpirító pontossággal, ha kellett, ironikusan színlelt *szájás demagógiával*.⁴

Költői életműve a kamaszosan vidám groteszktől a közösségért érzett erkölcsi felelősségig, a szellemes társalgó játékoságától a katasztrófát jelző tragikumig rengeteg szintet tartalmaz. Ezek nem egymást kizáró ellentétek. Nem a lélektani ambivalenciák, hanem az *érzelmi teljesség* embere volt. A lelkendező, naiv érzelmeket, amelyek fiatalon őt sem kerülték el, *Férfikor*⁵ című versének tanúsága szerint a felnőtt férfi az elemző és kijózanító

Tanulmánya közlésével szeretettel köszöntjük a 75 esztendősfő Alföldy Jenőt. (A Szerk.)

1 Kötetben először in: *Az üvegkalap* (1980–1981).

2 Első kötetének megjelenése után, Lengyelország lerohanásának hírére írta *Egy modern zsarnokhoz* című átokversét a „vezérről”. A vers kötetben először in: *Lázás csillagon* (1939–1957).

3 In: Vas István: *Az ismeretlen isten*. Tanulmányok (1934–1974).

4 *Az a kis ember ott belül*. Kötetben először in: *Az árnyak kertje* (1932–1939).

5 Második kötetében (*Lázás csillagon* (1939–1957) olvasható a *Férfikor* (1939), amelyben további életére nézve a küzdés kötelezettségét írta elő magának. A címek alapján a *Férfikor* ellenversének vélhetnénk a tizennégy évvel későbbi *Kamaszkort* (1953). Az örök ellentmondás hajlamát kifejező vers a maga sajátos humorával *Az a kis ember ott belül* folytatásának tekinthető. *Egy mítosz születése – Téli napló* (1982–1983) című kései versciklusában is vállalta a korlátozhatatlan őszinteséget, az örökös ellentmondást és a kamaszos dacot, mely a szabadságszeretet egyik kifejeződése volt: „Akármit állítasz, / ellentmondok (...) / ormótlan Bálvány, emberéletek / fölötti, undorító hatalom!”

tudatának ellenőrzése alatt tartotta. Érzelmek a léthelyzetétől függően vagy azoktól befolyásoltan, de mindig az európai kultúrával fölvert értelmiségihez méltón működtek. Alkati humorából következtet, hogy sokszor álarcosbánnak látta az életet – két kötetének már a címe is erre utal: *Letépett álarcok* – illetve *Farsang utóján*. A gondolkodó ember kritikájával fogadta a leegyszerűsítő véleményeket, az érzélgős és otromba hazugságokat a közéletben csakúgy, mint a magánéletében. A három lépés távolságtartásának köszönhető, hogy sokszor humoros oldaláról is nézte a tragikus következményű dolgokat, például az embervadászok vagy a sorozóbizottsági tisztek buzgóságát, majd saját bőrük mentését 1944 vége felé.⁶

Jellemző rá az is, hogy mikor milyen hangnemben emlegette családját. Büszke volt az édesapjára, aki 1944-ben inkább lemondott Eger polgármesteri posztjáról, mintsem engedje, hogy a legfelső utasításnak engedelmességgel végrehajtsák a „felkoncoltatik” tónusban megfogalmazott rendeletet arról, mi vár a katonaszökevényekre, a bujkáló sárgacsillagosokra és rejtegetőikre. Később a költő az iszonyat hangján írta meg *Jegyzetek a pokolban*⁷ cím alatt, miként bántak el apjával az állítólag felszabadult rendszer „magánszorgalmú kutyái” (Illyéssel mondva), amikor az egri vár kazamataiban bírósági tárgyalás és ítélet nélkül tartották fogva egy évig. Ám kamaszkorában ugyanez a nagyrabecsült édesapa a lázadásra készítő szigor és a csúfolódásra ingerlő poloniusi nyárspolgárerények megtestesülése volt a szemében, a személyes szabadság és a baudelaire-i őszinteség korlátozója. A polgári életforma külsőségeit is kamaszos humorral gúnyolta ki pl. *A kegyelet oltárán*⁸ groteszkjében és a kései prózaversekben. A freudi Doppelgänger – ahogy ő írta: „az a kis ember ott belül” – ha érthető időeltolódással is – a szerelemben is meg-megszólt benne. *Első szerelem* című szonettciklusát az ifjú és tapasztalatlan Kálnoky röttyintette le a harmincas években, de a hetvenéves férfi már megmosolyogtatónak érezte hajdani, halálos-komolyan vett érzelmét, újraírta a kilenc szonettet, és alaposan megváltoztatta e verseket az ironia és az önironia – nem pedig a megszépítő messzeség – jegyében.⁹

Hasonlóképpen volt a hazával és magyarságával is. Megőrizte a rájuk vonatkozó mély érzéseket, de az átélt történelmi tapasztalatainak megfelelően kritikuskabban, ironikusabban és bölcsebben kezelte őket.

Az alábbiakban néhány olyan költeményét tekintem át, amely a hazához fűződő érzelmeit – vagy azokat is – felvillantja. Nem csupán szülővárosáról, Egerről és környékéről szóló verseit vizsgálom; ezekről más összefüggésben már elmondtam észrevételeimet.¹⁰

6 Erről különösen a *Bálnák a parton* c. kötet (1982) harmadik fejezetében, a *Hománylok Szaniszló újabb történeteiben* található emlékiratverseiből tudhatunk meg tragikomikus részleteket, pl.: *Szaniszló mint munkaszolgálatos; Búcsú a fegyverektől*. Az 1944 őszen írt, s az életmű függelékébe került – mert csak a költő halála után közzétett – politikai költemények is fontosak e tárgyban. L. *Kálnoky László összegyűjtött verseiben, Versciklus 1944-ből* fejezetcímmel. Sajtó alá rendezte Ferenc Győző. Osiris Kiadó, 2006. A verseket a nyolcvanas évek elején dr. Ebergényi Tibor találta meg a Heves Megyei Könyvtárban.

7 Kötetben először in: *Lázás csillagon* (1939–1957) Keletkezési év: 1950.

8 Kötetben először in: *Lángok árnyékában*, 1970.

9 L. erről a *Kálnoky László összegyűjtött versei* című kiadványban (Osiris, 2006) a kötet szerkesztője, Ferenc Győző jegyzetét: „Első szerelem – Ezt a ciklust Kálnoky az Összegyűjtött versek [1980] sajtó alá rendezése során írta, az eredeti kötet Szonettek című ciklusa helyett. Mint azt maga is megjegyzi a kötethez írt utószavában, mintegy műfordítói tapasztalatát felhasználva saját ifjúkori költői hangját szóltatta meg, fordította újra az érett költő hangján”, felülbírálván régi szonettjeinek naivitását.

10 Az *Eger-motívum Kálnoky költészetében*. Előadás Egerben, 2008. Kötetben in: *A megszenvedett éden*, 2010. Egri vonatkozású verseiből ekkor nem mindet említettem. – Összesítve a következők tartoznak a tárgykörbe: *Őszi képek kisvárosból* (kilenc versből álló ciklus, in: *Az árnyak kertje*), *Időszerűtlen vallomás* (in: *Lázás csillagon*, 1957), az *Egy városhoz* (in: *Lángok árnyékában*, 1969), *Az elsodortak* (in: *Farsang utóján*,

Teljesebb hazaképét igyekszem felvázolni és értelmezni, amely a költő örökölt és tudatosan vállalt magyar voltából, de kritikái érzékéből is táplálkozott. Megállapíthatjuk, hogy magyarságtudata a hazai művelődés, azon belül főként az írásművészet értékein s az anyanyelv szeretetén nyugodott. A magyarságra vonatkozó, magasra fűtött érzelmi megnyilvánulásai legtöbbször nem a származás, hanem a *magyar költő* önazonosság-tudatából fakadtak – ebben megegyezett Radnóti Miklóssal éppúgy, mint Vas Istvánnal, Nemes Nagy Ágnessel vagy a Babits-nemzedékkel –, s ez az egyetemes poézisbe foglalt kultúra hatalmas tartományait is jelentette neki. És a *progressziót*. Mi is a progresszió 1946-ban, az ő „osztályidegen”, bár az igazolóbizottsági szűrőkön „csont nélkül” átment, embermentőként is igazolt helyzetében? Versei szerint: antifeudalizmus, sovinizmustól mentes patriotizmus, a kultúra értékes hagyományait őrző, modern, humánus észjárás és irodalmi ízlés.¹¹ A *hely* sem volt számára közömbös, ahol felnövekednie és mintegy harminc évig élnie adatott. Ez a hely az ifjúkor meghatározó élményei folytán elsősorban Egert jelentette patinás építményeivel, történelmi emlékhelyeivel, a város és vidéke természeti adottságaival. Későbbi lakóhelye, Budapest mint különösebb érzelmek nélkül tudomásul vett, de a pálya szempontjából fontos környezeti adottság jelenik meg költészetében. Ez nem a főváros iránti közönyéből fakadt, hanem inkább poétikai szemléletének módosulásából: az ötvenes évektől kezdve elmaradtak a hangulatos tájversei – költészete elvontabbá, filozofikusabbá vált. Magától értetődött, hogy Pestre költözése után a fővárosi értelmiséghez tartozott, itt szerezte barátainak, eszmetársainak többségét, itt kapcsolódott be az országos irodalmi vérkeringésbe és a kulturális életbe a háborús és koalíciós években, igaz, itt is fosztották meg költői létezésétől 1948 és 1956 között, majd további évekre.

1977), valamint a további kötetekben megjelent önéletrajzi prózaversek nagy része. (Az *Egy magánzó emlékirataiból* kötetének utószavában írta a költő: a verseskötény önéletrajzi ciklusa „*legnagyobb részének Eger a színhelye*”). Az *Egy hiéna utóélete* című, 1980-as kötetéig minden verseskötényében találunk Egerre vonatkozó verset, csupán négy utolsó kötetében nem találunk ilyet, hacsak nem megnevezetlenül, egy-egy mű környezetrajzában (pl.: *Már megint a harmincas évek*, in: *Hőstettek az ülőkádban* /1985/, vagy a versben megszólított költőtárs személyében (*Adósság – A hetvenöt éves Apor Elemérnek*, in: *Bálnák a parton*, 1982). Megemlítem még, hogy *Az árnyak kertje* számos zsánerképében, szerelmes és tájverseiben fölismerhető Eger vagy környéke.

11 Kálnoky egyes megnyilatkozásai és versrészei arra engednek következtetni, hogy rokonszenvezett az évszázadok óta működő, antifeudális eredetű, felvilágosult *szabadkőműves* társulással, nem mint mozgalommal, hiszen ez a 20. században már nem is „mozgalom”, hanem – ahogy Szerb Antal írta a szabad szellemű írókról – mint „az érzékeny emberek világszövetségé”-vel. Ez, szellemi elitizmusával együtt, csaknem mindig progresszív természetű, pártoktól, osztálytudattól, hatalmasságtól független lelki magatartást és klubszerűen, nem pedig szervezetszerűen működő összetartozást, kis létszámú „páholyt” jelent, noha terrorisztikus időkben összeesküvésként kezelték. Alkotóknak, értékteremtőknek, „templomépítőknek” is nevezték magukat. Szabadkőművesi hitvallásnak érzem Kálnoky *Az elveszettek* című versét, amely a magyar értelmiségnek abban a nehéz sorsú rétegében jelöli ki a költő helyét, amely megszervezte az üldöztetést, illetve (az ő esetében) az üldözöttekkel vállalt szolidaritást, majd a háború után, a kommunista diktatúra idején megőrizte szellemi szuverenitását, és vállalva ennek egzisztenciális hátrányait, főként a költői nyilvánosság hiányát, egyetlen verssor erejéig sem állt be a hatalom kiszolgálói közé. A víz felszíne alatt is összekapaszkodó „elveszettek” költői képe egyrészt az 1944 végén a Dunába lőtt üldözöttekre és bujtatóikra, másrészt az 1948 utáni, a bennrekedt költői szótól fuldokló értelmiségiek – költők, írók, gondolkodók – sorsára utal. Költészete általános véve igazi értelmiségi tudatra vall, mely nem származáson, valláson vagy osztálytudaton áll, hanem független, szabad választáson alapuló öntudaton. Ha szabadkőművesnek tartotta magát, akkor szellemi elődeit és társait követte, Kazinczyt, Széchenyit, Kossuthot, Eötvöst, Adyt és Kosztolányit. Nem „tagság” dolga ez: legfőbb példaképére, Babitsra is illik a szabad gondolkodó, a „templomépítő”, független szellemű értelmiségi jellemzése, akárcsak a „harmadik nemzedék” számos tagjára, Radnóti, Vas Istvánra és többé-kevésbé másokra is. A nevekől kitetszik, hogy a szabadkőművesség egyáltalán nem ellentétes a nemzettudattal, a hazafisággal.

Míg Egerben élt, mindig jelen volt számára a múlt, méghozzá a szebbik arcával: a késő középkor, a török idők és a katolikus szellemű, barokk stílusban épült város hagyatékával. A harmincas években írt *Magyar költő a XVI. században*¹² című, magyaros tizenkettesekben és négyes rímekben írt korai szonettje inkább stílusgyakorlat, mint közvetlen önkifejezés, de érezzük benne a nosztalgiaát a régi magyarság és a nyugatos szonett „magyaros” ritmuslehetősége iránt. Mintha azt próbálta volna ki, milyen szonettet írt volna Balassi, ha kipróbálja ezt az itáliai eredetű, a 16. században már háromszáz esztendeje használt nyugat-európai formát. Személyessé és elevenné teszi Kálnokynak ezt a felező tizenkettesekben írt szonettjét az is, hogy a megálmódott lány lovagi stílusban megudvarolt alakja a fiatal költő vágyakozását fejezi ki egy képzeletbeli nóialak iránt.

A magyarságról, illetve a hazához írt, nagylélegzetű verse, az *Időszerűtlen vallomás*¹³ másfél évvel a világháború befejeződése után keletkezett. A költő tisztázta magában érzelmi viszonyát az elmúlt évek politikai kártevői által romlásba vitt országhoz – népéhez, tájához, kultúrájához, múltjához és jelenéhez –, egyszóval mindahhoz, ami a hazát hazává teszi. Helyzetét a nemrég megélt, de már kellő távlatból szemlélt háborús katasztrófa határozta meg. Ám erre vonatkozó indulatait frissiben kiírta magából politikai verseiben – ezek a *Lázás csillagon* című, 1957-es kötetben jelentek meg (pl. a Vas Istvánnak ajánlott *Baka utca*, az *Ezerkilencszáznegyvennégy, szeptember* című négy soros és a *November*), vagy kéziratban lappangtak. Később, főként a *Lángok árnyékában* és a *Farsang utóján* verseiben, szólaltatta meg a gyász, a szorongató emlékezés verseit, alig fölismerhető szimbolikával, olyanokban, mint *A halottak folyói*, a *Megbántott halottakhoz*, *Az elveszettek*, a *Szégyen*, a *Hűség*, az *Évforduló*, vagy utolsó kötetében az *In memoriam*. Az üldözötteknek igazolványt szerző, a razziákat és Budapest ostromát velük közös búvóhelyeken átvészelő Kálnoky, ezektől a szimbolikus közvetettséggel megírt verseitől eltekintve, nem szívesen írt és beszélt embermentő érdemeiről, inkább a *lelkiismeret-furdalás* verseit írta meg arról, hogy miért nem tett még többet az elveszettekért. „Mint terhes lány a szegyet, úgy viselném / eszményeim. De hát az eszme fontos? / Hisz meghajlik a zsarnok tény előtt” – írta *Ultóhang* című, 1944-es szonettjében. Öregkori prózaverseiben sokszor az önironikus humorban talált feloldást: a tragikomikum oldaláról nézve beszélte el, miként került veszélybe a nyilasuralom heteiben, hónapjaiban; de sok mindenről hallgatott. Nem akart hősnek látszani, holott kockázatos tetteket vállalt másokért nemegyszer.¹⁴ Futólag említtem csak, hogy egy baloldali politikus is közéjük tartozott, akitől később sorsa függött. Ezt Kálnoky és a politikus életében nem írtam meg – meggyőződésem, hogy a költő sem örült volna neki, noha az adatot tőle és más tanúktól is hallottam.¹⁵ Most viszont már kötelességemnek érzem, hogy kimondjam, és ne merüljön feledésbe ez a tény, annál is inkább, mert a költő sosem várt és nem is kapott semmilyen viszonzást a kultúrpolitikai hatalmasságtól.

12 In: *Az árnyak kertje* (1932–1939). Kálnoky a szonett ütemhangsúlyos verselésében Babits mintáját követte. V. ö.: Babits: *Magyar szonett az őszről*, in: *Herceg, hátha megjön a tél is*, 1929.

13 In: *Lázás csillagon* (1939–1957). A vers keletkezési éve: 1946.

14 Főként *Az elnök beiktatása* című, háromrészes költeménynek a múltra vonatkozó részeire gondolok. (*Szaniszló gyarapodik súlyban és bölcsességben; Szaniszlót kiűzik a kufárok a templomból; Szaniszló a koponyák hegyén*). Kötetben először in: *Egy hiéna utóélete és más történetek* (1979–1980).

15 Legrészletesebben Vas István és Szántó Piroska emlékirataiban olvashatunk erről, de másoknál is nyoma van Kálnoky háború alatti helyzetállásának. Az Aczélnak beszerzett minisztériumi igazolásokról írásbeli adatot nem találtam, de hallomásból Kálnokytól és másoktól is tudok róluk. A bujkáló későbbi vezető politikust (ekkoriban még inkább színészt), Aczél Györgyöt barátai ajánlották a Belügyminisztériumban dolgozó költő figyelmébe, és Kálnoky igazolvánnyal segítette meg őt; 1944 végén a terror további szigorításai miatt ezek a papírok is elvesztették érvényüket.

Az *Időszerűtlen vallomás* a maga százhusz sorával abból az igényből származik, hogy tudatos vessen a költő: mi maradt meg nemzeti érzéseiből benne, a lelkiismeretes és tudatos magyar értelmiségiben a háború után. Erre vonatkozóan sokatmondók az 1944-es *Intermezzo* e sorai: „Itt örök hazát védett az örök hős. / Családi címerem kardos, törökfős. / Miért, hogy éppen bennem hallgatott el, / s szunnyad a sok, vérembe költözött ő?” E kiábrándult kérdésre választ ad az *Időszerűtlen vallomás*. Kételyeit nem oldja föl – a költő beleépíti őket a háborús tapasztalatok hatására összetettebbé és kritikusabbá alakult magyarságzsemlétebe.

Több szempontból is átmenet az *Időszerűtlen vallomás* Kálnoky fiatalkori és érett férfikorában kibontakozó stílusa és világképe között. Ez a verse zárja le egi korszakát, s adja át a helyét egyetemesebb törekvéseinek, stílusában is. Ugyanakkor összefoglalja, mi mindent jelent neki a város és a hegyvidéki, híres borokat termő táj, régi történelmünk számos emléke – a múlt, amelynek atmoszférája jól érzékelhető az ódon környezetben. Átmenet annyiban is, hogy tájbrázolása talán még sosem volt ilyen gazdag a finom pasztellszínekben, az őszi hangulatokban. Ez még nem a szülővárosát elbúcsúztató verse, mint az évtizeddel későbbi vers, az *Egy városhoz*¹⁶ – a negyvenes években jórészt kétlakian viszonyult Budapesthez. A vers magaslati pontjáról szemlét tart szülőföldje fölött, és megnyugodva állapítja meg, hogy „Mars elég kegyes volt: / határáról elég gyorsan továbbvonult” a háború. A szegénység s a félelem jelzi, hogy az ágyútalpak, tankok zaja mit hagyott maga után: „Az élet itt csendes, visszafojtott, / s a szó inkább suttogás, mint beszéd.” Kései, komikus prózaverseiből¹⁷ tudhatjuk meg, hogy 1945 tavaszától miként alakult meg a város új hatalmi apparátusa, s milyen alantas visszaélések, megfélemlítések történtek a városban. Ezek közé tartozik édesapjának méltatlan meghurcoltatása és korai halála.

*Időszerűtlen vallomás*ában mégis kerüli a fájdalom és a háborgás hangulatát, noha lett volna rá elég oka. A lány őszi táj, a meleg színek hozzásegítik az álmodozáshoz, s az elképzelt múltba ringatja magát. Vándordiákként, százötven-kétszáz évvel régebben ébred a szülővárosához közeli magaslaton a „*balzsamillatú szellet*” simogatására. A városban szíves vendéglátóra talál a helyi esperesnél, ki kvártéllyal, borral és versekkel marasztalja. „S mert a testnél nagyobb étű a lélek, / (...) Horatiust olvassák egy kicsit.” Azt sem bánná, ha cudar tél, sötétség kergetné a kocsmába: ott is derék, hallgatagon iszogató, pipázgató asztaltársakra lelne. „Fordul a kép” – lakodalomban találja magát a képzelet színpadán vagy filmvásznán, jóízű mulatságban, az arcokon a magyar jelleg barátságos ismerveivel.

Otthonosság, meghittség fogadja mindenütt a magányos diákot, s úgy érezzük, a vidéki környezetben meglegyint a versben a *magyarság önelvezete*, az, amelyet Petőfinél, Aranynál vagy Adynál oly sokszor megtalálunk, igaz, hogy szatirikus, a nemzetet bíráló, sőt ostromzó költeményektől övezve.

Kálnoky a vers epikus elemekkel dúsitott, idilli részének ezen a pontján a bölcs elemzés hangnemére vált. Kérdése költői kérdés, mely magában foglalja választát. „*Képzeletem a múltat mért idézi? / Mért tűnik oly magyarnak, ami régi?*” – Értelme: azt érezzük magyarnak, amit bevont a magyarság patinája.¹⁸ A költő átadja magát a nyájas emlékü múltnak, többnyire a háború előtti, ifjúkori emlékek hatására, jómódú papi, kisnemesi rokonságát idézve

16 In: *Lángok árnyékában* (1956–1969). A vers keletkezési éve: 1957.

17 Bibó Istvánnal is egyetérthetünk abban, hogy nemcsak a régi hagyomány és eredetiség tesz valamit magyarrá, hanem mindaz, ami a *magyarságért való* értéke révén újonnan kerül be a nemzeti kultúrába és életbe. Ez az irodalomnál maradvány, nemzeti értéké válik pl. egy új idegen nyelvű mű magyar fordítása, amennyiben kiváló minőségű. Ez a tény mellel Kálnoky sok-sok műfordítására is érvényes.

18 Kötetben először in: *Egy magánzó emlékirataiból* (1976–78).

föl. Az idill másik arcát, a modern élet értékeit mellékesnek tekintő maradiság jeleit főként kései, komikus prózaverseiben mutatja meg, például az *Első olvasótermemben*, amely az egri káptalan gazdatisztjének házában, a budiban játszódik le – a hat-hétéves Kálnoky itt olvassa el egy profán célra ítélt századfordulói ponyvaregény szakadozott részleteit.

Az *Időszerűtlen vallomás*nak már a címében érzékelhető az idill *föltételes módja*. A modern költő eleve „időszerűtlennek” ítéli a békés idillt és a magyar érzéseiről tett vallomását. Érzelmait a jelenből a múltba menekíti. Szatírába mégsem fordul ez a költemény; a végén megjelenő ironia csupán a tudatos ember távolságtartására utal. Kálnoky valóban ekkor és később is magyarnak, magyar európainak vallotta magát, ha ritkán beszélt is erről. Az érzelmi kettősséget, a modern ambivalenciát a legfinomabb részletekben kell keresnünk, főként a címben és a poénszerű befejezésben. Az első rész hangulatos tájképe és a második rész múltba révedése után a harmadik versegység meditálásba hajlik. A régiség zamatait mélyről jövő visszasóvárgással írta meg. Íme a költői kérdésre adott válasza, arra, hogy „Mért tűnik oly magyarnak, ami régi”: „Tűz és zamat! Rubinköves kehely / kéklángú szesszel, vad párlat, maró íz; / máskor sziklák közül kibuggyanó víz, / vagy langyos tógyból fejt, hótiszta tej”. Az Eger környéki táj s a vidékies úri világ szépségei villannak föl ebből a képsorból. Ezután felhangzik a kétely szava: „De szebb a múlt valóban, vagy pedig / varázsszava az együgyű »azóta«? / Szebbnek látja a földet a pilóta / azáltal, hogy fölé emelkedik?” Indokolt kérdés ez, ha arra gondolunk, mennyivel több járvány, betegség, csecsemőhalál és elmaradottság gyötörte kétszáz évvel ezelőtti eleinket, mint a modernebb idők emberét. S a régi háborúk kora sem nevezhető boldognak: „A vár fegyvertermében” felhalmozott vitézi koponyákon *halálos kardcsapások* nyoma. A harmincas-negyvenes években kiadott faj- és alkattani könyvek ismeretében a költő eltűnődik a kerek koponyák, a „mongol szemek, zömök test, barna homlok” ismérvein, amelyek saját családja régi eredetére is utalnak vagy utalhatnak. A felvilágosult észjárású költő tudatában nem maradt nyomtalan az őskutatás, de a rossz használatban elkoptatott „fajt” helyesen „fajtának” mondja, kissé ünnepélyesre váltó hangon: „Nemzedékek során céljára törvén, / hány ellenállást gyűrt le már a törvény, / hogy ím, a káoszról kihallani / szavát, s egy ősi kérdésnek felelvén, / bár akadozva szól, a fajta¹⁹ nyelvén / mindig ugyanazt készül mondani!”

Szép sugallata ennek a gondolatnak, hogy költőink legjobbjai – övele együtt – mintha egyetlen verset írnának folytatólag, ha más szavakkal, más stílusban is a magyarság ügyében: azt, hogy a közösségben, legalábbis a legméltóbbakban, a nemzetet megtartó *erkölcsi minőség* akar érvényre jutni a „fajta” vagy (Kölcseyvel, Adyval, Babitscsal mondva) a „faj” módján. Nem sorolom tovább a nagy magyar költők, írók és gondolkodók idevágó műveit, mondatait – mindenki összegyűjtheti a maga kis antológiáját e tárgyban.

A nemesi eredetű, de teljesen polgárosult Kálnoky sokszor neveztek joggal a polgári humanizmus, a személyes jogaira és különbözőzésére kényes individualizmus költőjének, hiszen ő is „egy magánzó”-nak nevezte magát. Ennek ellenére nem hiányzott belőle a közösségi érzés. Kölcseyvel, József Attilával vagy történész kortársai közül Bibó Istvánnal együtt jól tudta, hogy a *kollektív emlékezet*nek része van nemzeti érzéseinkben. Ennek hiánya még nem tesz valakit európaivá vagy világpolgárrá, mint hiszik sokan. Kétségtelen: a költő legfőbb munkaeszköze az anyanyelv. De érzelmei ezenkívül sok minden más szálon is a nemzethez kötik, olyan, melyet az *Időszerűtlen vallomás*ban jórészt *ironia nélkül* hangoztatott. Igaz, megszólal ebben a művében is „az a kis ember ott belül”²⁰, aki mindent fonákra fordít, gúnyosan megkérdőjelez és számárfülekkel „diszít” fel. Ám mielőtt megszólalna a versben, előbb egy patetikus vallomás hangzik el: „Világosul, amit régóta sejtetek: / ahogy

19 Kiemelés: A. J.

20 *Az a kis ember itt belül*, kötetben először in: *Az árnyak kertje* (1932–1939).

bonyolult testemben a sejtek / (...) úgy old magába engem is a népem, / a vére lüktet versem ütemében, / és nyelvével szólhat csupán a szám. / Sodrába vett a véghetetlen áram. / Egy hang vagyok a nagy harmóniában, / mely megtagadhat, akkor is hazám!"

Ide érkezte, Kálnoky letehetette volna tollát, mert kerekre zárta érzelmeinek egy nagyon fontos tartományát, a hazaszeretetét. Ám a modern kor gyermekeként nem állhatott meg itt: ezzel a zárással csak egy tizenkilencedik századi, reformkori költő lehetett volna elégedett. Kálnoky fülében még visszhangzott a nacionalista harci lárma, a rossz „hazafias” költők hamis rikácsolása, de a saját halottjait túlélő lelkiismerete is. És megszólalt benne az 1946-os helyzetének megfelelő szemrehányás is szeretett hazájának: *„Már nem bánhatna velem mostoháiban”*. Megadón teszi hozzá: *„s vonzóköréből nem léphet ki lábam; / testem földjéből vétetett: övé”*. És most szólal meg a belső „kis ember” csúfondáros szava: *„Ha ezt tudom, nem lesz nehéz a búcsú: / bölcsen térek meg borfoltos bajúsú, / hordóderekü őseim közé.”* Óhatatlanul a már földözött rokonára, az *Első olvasótermem* „százhusz kilós” káptalani gazdatisztjére gondolunk, amint zsíros ebédjét borral öblíti le az asztalfőn.

Mint mondtam már: az *Időszerűtlen vallomás* utáni verseiben a költőnek nem az érzelmei alakultak át. Inkább a poétikai elvei módosultak, modernizálódtak. Ennek tulajdoníthatón 1958 után alig fordul elő, hogy belefeledkezne a táj és az évszakok idilli szépségeibe, a gyerekkor és az ifjúság tündéri hangulataiba. Mégis, ha valami okból vallania kell a hazához fűző érzelmeiről, akkor nem hallgatja el őket valamilyen divatos meggondolásból. A mottóban idézett verse, az *Északon*, amely szerint *„Talán jobb lett volna máshol születni... / De élni és meghalni itt, csak itt!”*, 1980-as svédországi utazásának alkalmából született. A gondoskodó és jóléti társadalom szinte elérhetetlennek tetszik a magyarországi viszonyok felől nézve, de hazát nem könnyű cserélni – az ő számára lehetetlenség.

Az ugyancsak akkoriban írt, *A magyar költészethez*²¹ című költemény tanúsága szerint leghatározottabban az anyanyelvhez és a nemes (de nem föltétlenül nemesi!) magyar költészethez kötik hazafias érzelmei. Részletesebb elemzése más fejezetre tartozik, de záruljon ez a tanulmány a becses mű szavaival, melyekkel Berzsenyi, Petőfi, Arany jogfolytonos utódjaként szólítja meg a magyar költészet géniuszát: *„...még itt vagyunk néhányan / hűséges tanítványaid közül, s igazadat hirdetjük az évszázadoknak.”*

21 Kötetben először in: *Az üvegalap* (1980–1981).